

SZÉKELY BERTALAN MŰTEREMHÁZ FÜZETEK 12.

# Égi színjátékok, tünékeny képrázatok

Felhőábrázolások  
Székely Bertalan  
és Lotz Károly  
festészetében

SZADA 2014

SZÉKELY BERTALAN MŰTEREMHÁZ FÜZETEK 12.



# Égi színjátékok, tünékeny káprázatok

Felhűábrázolások

Székely Bertalan és Lotz Károly  
festészetében

Mőteremház Galéria, Szada, 2014. május 11–30.

Székely Bertalan Mőteremház Füzetek 12.

### **FELHŐTANULMÁNYOK**

– válogatás Székely Bertalan és Lotz Károly műveiből

Mőteremház Galéria, Szada, 2014. május 11–30.

A kiállítás kísérő kiadványaként megjelenteti

a Székely Bertalan Mőteremház Galéria, 2014.

A kiállítás anyagát válogatta és rendezte, a kiadvány szövegét írta:

Dr Bakó Zsuzsanna művészettörténész, muzeológus

Lektorálta: Kerékné Dr Vida Paula

Grafika: Kecskés Zoltán

Köszönet a mőtárgyfotókért a Magyar Nemzeti Galéria munkatársainak!

Támogatónk: Szada Község Önkormányzata

A borítón:

Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek

akvarell, papír, 243 x 395 mm

Bakó Zsuzsanna:

## **Égi színjátékok, tünékeny káprázatok**

Felhűábrázolások

Székely Bertalan és Lotz Károly festészetében

Az emberek évezredek óta, csodálattal néznek fel az égboltra amely óráról órára, percről percre képes elkápráztatni a figyelmes szemlélődőt. A folyton változó felhűalakzatok beindítják képzeletünket, amely különös formákat, állat vagy éppen emberalakokat is láttatnak velünk. A látványt még izgalmasabbá teszi, hogy a napfény és a felhűmozgások által a formák, olykor valóságos szín kavalkádban jelennek meg, így téve teljessé a varázslatot. A megfoghatatlan, e tünékeny jelenségeket produkáló égbolt, kiismerhetetlenségével mindig titokzatos és egyben elbővölő, lenyűgöző terület nemcsak az emberi fantázia, hanem különböző gondolati struktúrák számára is. Ennek oka talán éppen abban keresendő, hogy a múlandó látomások ábrázolása nem könnyő feladat, hiszen bárkinek aki valamilyen módon meg akarja azt örökíteni, a pillanatot kell megragadnia, különösen ha ragaszkodik az optikai látványhoz. A látvány gyors rögzítéséhez pedig a 19. században ugyan már megvoltak a festőtechnikai feltételek, mint a vízfesték, vagy a század derekától már a fotó, de igazából szemléletbeli változás, pontosabban a szabadban való festés elterjedése kellett ahhoz, hogy ez igazán megvalósítható legyen. Feltehetően e miatt is több festő számára a látvány optikai megörökítésénél sokkal fontosabb volt annak értelmezése, így azt mindig befolyásolták az adott kor társadalmi hitbeli és esztétikai rendszerei. A képzőművészet megjelenésétől kezdve



az égboltot és jelenségeit ennek megfelelően értelmezték, vagyis más jelentéstartalokat hordozott a vallási rendszerek által irányított középkorban, az emberközpontúvá váló reneszánszban, a transzcendens barokkban, vagy a kísérletező, megújuló 19. században és szintén mást manapság.

A középkori és barokk festészetben a felhők megjelenítése egy másik – számunkra, földi halandók számára –, egy ismeretlen, titokzatos égi világ jelenlétére utalt, amely istenek, istennők és égi seregek lakóhelyéül szolgált. Mivel a felhők szerepe mindig alárendelődött az éppen aktuális témának – Krisztus feltámadása vagy Mária mennybemenetele c. képeken láthatunk leggyakrabban felhűket – ezért a felhők külön kiemelése vagy bemutatása nem volt szokásos. Szerepük a képeken, az égi jelenlét bizonyításának eszközei voltak. A felvilágosodás mozgalmának terjedésével azonban annak egyik következményeként, a 18. század végi természettudományos kísérletek megváltoztatták ezt a helyzetet – pl. egy hidrogénballon felbocsátása – és olykor egy-egy szkeptikus kritika nyomán még a hagyományos keresztény ikonográfia által megkövetelt feltétlen hit is megkérdőjeleződött.<sup>1</sup> Ezért sokan, így a korszak legnagyobb lángelméje, a költő, esztéta és filozófus Wolfgang Goethe is ragaszkodott ahhoz, hogy az égbolt e továtónú jelenségének metaforikus jelentése megmaradjon és a művészek ehhez visszatérjenek, de ennek lényege már nem a hit és nem a valóság volt, hanem az esztétikai tartalom.

A természettudományos szemléletet azonban már nem lehetett visszafordítani és az égbolt e káprázatos jelenségének értelmezése új elemmel bővült. Egyre nagyobb teret kapott a természettudományos szemlélet, amely a művészek egyéni forma- és színérzékelésével párosult, de a kép ábrázolásánál fontos volt a változékony jelenség elvont, esztétikai értelmezése és a kép kompozíciójában betöltött szerepének a hangsúlyozása. A felhők a képfelület szerkezeti felépítését szolgálták a fény és árnyékelosztás elrendezésével és ez által a felhők szerepe a kompozíció kiegyensúlyozása, a sötét és

1 Werner Busch: Die Ordnung im Flüchtigen – Wolkenstudien der Goethezeit. In.: Goethe und die Kunst. Ausstellungskatalog 1994. Hrsg.: Sabine Schulze. Hatje Verlag.



világos részek egyensúlyban tartása volt. Az égbolt természetű visszaadására való törekvés azonban ekkor még nem párosult az időjárási feltételeken alapuló felhűmozgások megértésével, így az égboltot – a folyton változó felhűstruktúrákkal – ekkoriban még mint a földi világ távoli és különös ellentétét szemlélték, úgy mint a horizonton megjelenő színpadképet. Nem a természet szerves részeként fogták fel, hanem háttérkulisszának tekintették, még a természet tanulmányozásában élenjáró hollandok is, de a 17. és 18. század során a holland tájképfestészetben az elmélet és a gyakorlat sajátos keveredésének lehetünk tanúi. Tiszta felhűtanulmányok ekkor még náluk sincsenek, csak mint a tájábrázolások háttérjelenségei, de a valóságosabbá tétel egyik érdekes jelensége volt, hogy sokan kék színő papírt használtak a felhők háttérének az égbolt lényegének érzékeltetéséhez, amelyen a fehér és fekete krétával jelzett felhők valóságosabbnak tűnhettek.<sup>2</sup>

Előrelépést jelentett a felhűábrázolások terén az 1780-as években Alexander Cozens tájfestő tevékenysége, aki olyan felhűábrázolásokat alkotott, amelyekhez olajjal festett felhűskicceket és monochrom akvarelltanulmányokat használt fel. A 20 darabból álló sorozat első darabja üres égbolttal kezdődött és fokozatosan egyre több felhűt jelenített meg, de ezek nem meteorológiai jelenségek voltak, hanem miként az elnevezésük mutatta, a különböző időjárási jelenségek művészetben való alkalmazására vonatkoztak. Tovább lépést jelentett Jean Pierre de Valenciennes, aki száz évvel megelőzve Claude Monet tájfestőt, mivel egyetlen helyszínt különböző napszakokban és időjárási viszonyok között örökített meg. 1800-ban jelentette meg elméleti írását, amelyben tanácsokat adott a művészeknek, hogyan lehet a helyszínen a legegyszerűbben és a leggyorsabban megörökíteni a természet gyorsan változó jelenségeit, így a felhűket is.

A leglényegesebb és hosszú távon sokakra ható elméleti munkát azonban Luke Howard adta ki 1803-ban a felhűk változásairól, az atmoszferikus jelenségek éveken át tartó megfigyelései alapján. Ő már felhasználta olyan kutatásokat is, amelyeket már

2 Busch i.m. 520



komolyabb természettudományos vizsgálatok is alátámasztottak, így a vulkánkitöréseknél geológusok meteorológiai méréseket végeztek és feljegyezték a földrengések esetében jelentkező atmoszférikus reakciókat is. Ilyen megfigyeléseket többen is végeztek a Vezúv környezetében és az Alpokban fűként Genf környékén. Ezek egyike volt Bénédict de Saussure is, aki Howard munkáival együtt nagy hatást gyakorolt a korszak költő, filozófus esztéta lángelme Wolfgang Goethe munkáira is. Ők hívták fel figyelmét a természettudományos vizsgálatok fontosságára és Goethe ezt megfelelően alkalmazva, költeményeiben is felhasználta. Természettudományos érdeklődése odáig ment, hogy az egyik német hercegségben meteorológiai mérőállomás felállítását szorgalmazta. Mindezen munkálkodásai ellenére a légnyomásról romantikus lelkének megfelelően sajátos elképzelései voltak, ezt ugyanis úgy fogta föl mint a Föld lélegzetvételeit, és a felhők változásait ezekkel hozta összefüggésbe.<sup>3</sup>

Természettudományos érdeklődése Goethét abba az irányba vezette, hogy megerősítse azt az elképzelését, miszerint az esztétika feladata a jelenben az, hogy az addig uralkodó derős és a tapasztalati nyomás alatt szétesőben lévő természetlátást szembeállítsa az empirikus, természettudományos tapasztalatokra épülő világgéppel. Ebben segítségül hívta Caspar David Friedrich német romantikus festőt és felhasználta felhő stúdiumait. Goethe csodálta és dicsérte festőkortársa ilyen jellegű munkáit, aki 1806-1808 között jegyzetömbjébe több lavírozott ceruza felhőtanulmányt rajzolt, amelyek mellé a színeket és a helyzetet jellemző adatokat írt és ebben – mint sokan mások – Howard utasításait követte. Számára azonban a természeti tapasztalatokon való alkotás szubjektív élménnyé magasztosult és ezáltal képein hangot adott a magányossá vált egyén természettel való összhang utáni vágyakozásának. Ez a vágyakozás adta meg művészetének alaphangját úgy, hogy a természettudományos megfigyeléseken alapuló alkotómódszert az egyéni látásmódot igénylő érzelmi szférába emelte, hosszú időre meghatározva ezzel a romantikus tájfestészet lényegét.

3 Busch i.m. 523



A természettudományos megfigyelések a 19. század folyamán szinte kötelezővé váltak azon tájfestők számára, akik természeti megfigyeléseiket a helyszínen skiccekben rögzítették. A század elején több festő is egymástól függetlenül fontos felfedezést tett a felhőábrázolásokat illetően is. Olyan művészek mint az angol John Constable és William Turner, vagy a német festő, természetfilozófus Gustav Carus, valamint a norvég Christian Dahl azzal kísérleteztek, hogy miként lehetséges az olajvázlatokon gyorsan rögzített spontán természeti élményt, a komponált mesterséges környezetet biztosító műteremben készülő képeken visszaadni. Ez tulajdonképpen az atmoszférikus változások megjelenítésének gyakorlati festőtechnikai vonatkozásait jelentette. Ez nem volt ugyan elméleti kérdés, de felvetéseik segítettek abban az absztrakciós képesség révén, hogy a természetben átélt élményt az objektív megfigyeléssel, vagyis az érzelmeket a tárgyilagossággal összhangba tudják hozni.<sup>4</sup>

A 19. század második felében, felbátorodván a természeti megfigyeléseket követő és azokat a műalkotásokon rögzítő kollégáikon, egyre több művész kezdett felhagyni a régi akadémiai szabályokkal és helyette gyakrabban választották a természetben való festést, nemcsak a skiccek, vázlatok készítéséhez, hanem a végleges kép kidolgozásához is. Lassan elmaradtak az akadémiákon megkövetelt vallásos, mitológiai, vagy allegorikus témák és a képeken megjelentek a munkát végző emberek, mindennapi környezetükben a természetben vagy otthonukban. A tájkép számára pedig a legjelentéktelenebb motívum is fontossá vált, mint egy kerti pad, egy pocsoló, egy poros út, egy düledező viskó vagy éppen az égbolt, változó felhűzetével. Ezek a képek megtalálták a közönség szívéhez vezető utat és a század második felétől kezdve egyre fontosabbá tették a tájkép műfaját.

A szabadban való festés megváltoztatta a festészeti technikákat és módszereket is. Az akadémiákon használatos pasztell színeket alkalmazó világos festést, az egységes fény-

4 Hessky Orsolya: Az életre kelt égbolt. In.: Impressziók papíron. Kiállításkatalógus. MNG, 2013. Szerk.: Földi Eszter, Hessky Orsolya 18



elosztást, a minden színt átfogó galériatónust felváltotta a természetes fény használata. A napfény érzékeltetése a képeken felerősítette a színeket, erős árnyékokat és színes villódzó reflexeket vetve mindenhová. A felhők természeti tanulmányozását végző festők megtanulták és továbbadták ismereteiket a későbbi generációknak, így az új számukra már természetessé vált, hogy az atmoszferikus jelenségek gyors rögzítése gyors munkát igényel. A festők tehát magukkal vitték munkaeszközeiket, a vásznat, az állványt, a palettát és az ecsetet. A látvány első rögzítése a szabadban történt, de a műteremben való befejezés gyakorlata sokáig megmaradt, így a század végén dolgozó tájfestők – éppúgy mint Caspar David Friedrich a század elején – felírták a színértékeket a képekre úgy a tájképi részeknél, mint a felhőkénél. Az előbb említett művészek mellett a Párizs melletti Fontainebleau erdő szélén fekvő Barbizon nevű falucskában letelepedő francia festőcsoport – Jean Francois Millet, Gustave Courbet, Camille Corot – a század közepe tájától általánossá tette a szabadban való festést. Azt jelenítették meg képeiken, amit láttak maguk körül, de érzelmeik, gondolataik rögzítése mellett a legfontosabb, az adott táj és saját hangulatuk kifejezése volt és mivel a lehetőségek igen tágak voltak, így az új természetszemléleten belül számos irányzat alakult ki. A lírai realizmus mellett, kedvelt volt annak erőteltesebb irányzata, majd a naturalizmus és az impresszionizmus is. Ez utóbbi képviselőiben Claude Monet nagy lépést tett előre az égbolt újfajta megörökítésével is azáltal, hogy ugyanazt a témát ugyanazon a helyszínen különböző napszakokban és légköri viszonyok között örökítette meg és egymás mellé helyezve a műveket a természetben lejátszódó jelenségeket folyamatában tárta a nézők elé. Ez forradalmi változást hozott a felhők ábrázolásának gyakorlatában is, mivel egyre többen festettek felhűtanulmányokat a tájtól függetlenül már a 19. század első felében is, de különösen a század végén. A szabadban való festés gyakorlata feloldotta a feszültséget a szabad stúdió és a műtermi festés között. Ezáltal egy rövid idő alatt igen kedvelté váló új műfaj megszületésének lehetünk tanúi, amely ekkorra már önálló életre kelt, egyre nagyobb lehetőségeket nyitva meg a művészek előtt a színek, a formák és a mozgás változatosságának tanulmányozásához.



A felhűábrázolások önállósulása a magyar tájképfestészet történetében is hosszú folyamat volt. Kezdetben csak a tájébrázolások részeként jelentek meg és az éppen uralkodó stílusirányzatoknak megfelelő szerepet töltöttek be. A 19. század első évtizedeiben dolgozott Kisfaludy Károly, mint a hazai romantika első képviselője, aki ugyan külföldi előképeket használt fel műveire, de nem pusztán másolta azokat, hanem a motívumok alapján drámai hangvételő képeket festett tengeri viharokról, éjszakai szélvészokról, vagy éppen tóvészokról. Különösen a tengeri vihart és a szélvihart ábrázoló képein a felhők önálló életet élnek olyannyira, hogy az alakok már alig látszanak, a fűszerepet a sötétben tornyosuló felhők veszik át, szinte azok mesélik el az eseményeket. A romantikus festők Caspar David Friedrich nyomán kihasználták a felhűábrázolásokban rejlő lehetőségeket, vagyis a sötét – világos ellentétpárok, valamint a nyugodt és a mozgalmas formák egymás mellé helyezésével érzelmeket kelthettek a nézőkben. Ezen képek esetében a felhők az eseményábrázolás hatásosan működő kifejezési eszközei voltak. Barabás Miklós 1834-ben készült Lago Maggiore c. akvarelljén a tájnak romantikus hangulatot kölcsönöznek a tó és a hegyek fölött tornyosuló sötét felhők. A század első felének legjelentősebb magyar festője id. Markó Károly idealizált, csak elemeiben valóságos, de egységében inkább csak a fantáziában létező tájképein a felhők szerepe – éppen a romantikával ellentétben – az örökkévalóság, a harmónia, a derő érzését sugallják a néző felé. Ugyanakkor önálló felhűtanulmányain különleges formájú felhők láthatóak és még az éjszakai égbolt jelenségeinek megörökítésére is vállalkozott.<sup>5</sup>

A 19. sz. első felét a magyar festészetben a romantika uralta, legjelentősebb képviselői id. Markó Károly fiai, András és Ferenc, illetve Brodszky Sándor, Ligeti Antal és Telepy Károly voltak. Önálló felhűtanulmányt egyiküktől sem ismerünk, de számos képükön igen fontos szerepet játszanak a felhők. Az érzelmeket hangsúlyozó és azokat

5 Hessky i.m. 19.



kifejezésre juttató romantika számára minden eszköz fontos volt, amely ezt elősegítette és a felhűzet megfestése erre kiválóan alkalmas volt. Brodszky Sándor néhány balatoni képén a sötét gomolygó felhűk a szélétől megtépázott fák a vihar közeledtét jelzik és annál hatásosabb a jelenség érzékeltetése, minél nagyobb felületet foglalnak el a felhűk képtérben. Ezt legjobban Lotz Károly alföldi képei példázzák, a Zivatar a pusztán, vagy a Ménes a zivatarban, amelyeken a táj és az emberek fölé tornyosuló felhűk a veszély, a félelem érzetét sugallják, érzékeltetik a természet erűinek hatalmas erejét, amelynek tombolásában az ember jelentéktelenné válik. Ligeti Antal magyar történelmi várakat bemutató képein a sötét tónusú felhűk a borongós nemzeti múlt felidézésének segítői. Ugyanilyen szerepet töltenek be a történelmi képeknél, abban az esetben amikor a felhűk jelentősebb szerepet kapnak, így Székely Bertalan II. Lajos tetemének feltalálása c. képén, melyen a nemzethalál a gyász érzésének és gondolatának érvényesüléséhez járulnak hozzá. Madarász Viktor Dobozi c. képén ellenben a török elűl menekülő házaspár mögötti vöröses égbolt a dráma, a félelem, az izgalom és a baljós végzet érzéseit erősítik a nézőben. Munkácsy Mihály korai romantikus korszakának egyik legkitűnőbb képe a Vihar a pusztán amelyen szintén nagy szerepet kapnak a sötét felhűtömegek, mivel teljesen uralják a képteret, szinte jelentéktelenné téve az elűtérben zajló jelenetet.

Az 1870-es évektől kezdve a barbizoniak szabadban való festése nyomán, a felhűk jelentésének és a képben betöltött szerepe új értelmezést kap. Mindennél fontosabb lesz a táj hangulatának visszaadása és ebben a felhűk egyenrangú szerepet kapnak a többi táji elemmel. Változatos megjelenítésükben világosan felfedezhető a szándék, a festő át akarja adni az élmény varázsát a nézőknek. Színyei Merse Pál Pacsirta című képén az égszínkék égbolton úszó fehér bárányfelhűk szinte nagyobb szerepet kapnak mint a főben fekvő akt, Munkácsy Legelésű csorda c. képén a néző valósággal belemerülhet a lemenő nap fényében ezer színárnyalatban pompázó égbolt látványába. Mészöly Géza vízparti tájain a tömött, szinte vattaszerű felhűk a párás égboltot jelentik meg,



amelyek szinte érezhető súllyal nehezednek a tájra. Pál László képein a felhűzet lélektani szerepet tölt be, mivel a művész változó, de többnyire borongós hangulatának kifejezője. Mednyánszky László néhány alföldi tájképén a felhűk különleges szerepet játszanak, mivel éppen csak jelzés szerűek, az ég és föld szinte egybe olvad és az univerzum egységének érzetét keltve olykor misztikus hangulatot kölcsönöz a műnek.

Székely Bertalan életművében a tájkép sajátos helyet foglal el és különleges szerepet játszik az új stílusok iránti fogékonyságában. Az 1850-es évek végén Székely pályájának indulásakor a tájképfestésben uralkodó irányzat a klasszicizáló romantika volt. Éppen ezért egyedülálló az a friss realista szemlélet, amely Székely egészen korai tájképeit jellemzi. Ezek túlnyomó részben akvarellek és rajzok, amelyek Ifjúkori Naplójában találhatóak, 1857-1862 között és erdélyi utazgatásai során készültek. Többségük kék papírra felvázolt tájakat ábrázolnak, amelyekre felírta hogy hol készültek és az évszámokat is. A rajzokon érződik a természeti látvány közelsége és a motívum kiválasztásában pedig éppúgy találunk távolról szemlélt város – és falurészleteket, várakat, mint jelentéktelenné számító közeli képeket udvarok mélyén megbúvó viskókról, düledező kunyhók bejáratáról, romos palánkokról, fővel benőtt árokszélekről, gerendán szunynyadó macskáról. Néhány színes olajvázlaton és akvarellen a felhűk is megjelennek, de lényeges szerepük még nincs. Mindezek szemléletmódja feltételezi, hogy a szabadban dolgozott vagyis a természet közvetlen megfigyelésének, a látvány élményének hatása érződik ezeken a korai műveken, amelyből egyébként nem sok készült. Ezek mindenestre azt bizonyítják, ez a szemléletbeli újszerűség és a hozzá szükséges technikai felkészültség ekkoriban a magyar tájképfestészetben teljesen egyedülálló, messze megelőzi a tájképfestészetünket az 1870-es évektől megújító új nemzedék első próbálkozásait.

Egyenlőre nem tudható, hogy ezek a plein-air szemléletet mutató művek miért nem valósultak meg olajfestmény formájában, és hogy ez a felszabadult szemléletmód miért csak két-három évtized múlva jelenik meg ismét az életműben. Az azonban nagy való-



színősséggel feltételezhető, hogy – miként Ifjúkori naplója feljegyzéseiből megtudhatjuk – romantikus alkat volt, rajongott Goethe verseiért, ismerte a latin klasszikusokat és eleinte költőnek készült. Jegyzeteiből kitűnik személyiségének kettűssége: egyfelől józan, reálisan gondolkodó, ugyanakkor szárnyaló fantáziával megáldott, szenvedélyesen romantikus, mély

érzésző alkotó. Nyilvánvalóan ennek is köszönhető, hogy életművében a romantika hosszú évtizedeken át meghatározó szerepet játszott, elsősorban történelmi és életképfestészetében, de az 1860-as években készült tájképein is. Feltehetően erdélyi utazgatásai során készült néhány olyan tájképe, amelyek éjszakai, holdas tájakat ábrázolnak. Ezek a hold által megvilágított felhűzet is szerepet kap, amelynek feladata egyértelműen a romantikus életérzés kifejezése, különösen azokon, amelyeken még egy – egy várrom is feltűnik.

Székely tájképfestészetében lényeges változás tapasztalható a század utolsó harminc évében, mivel megjelennek az új természetszemlélet, a plein-air és a realizmus jegyei. Ennek a változásnak legfőbb oka, hogy Székely már az 1870-es években vásárolt egy házat a Gödöllő közelében lévő Szadán, ahová pártfogóját báró Eötvös Józsefet és barátait is meghívta.<sup>6</sup> Ettől kezdve egyre több időt tölt a lankás dombok között elterülő szép falucskában, az 1880-as évektől kezdve pedig minden nyarat és festi sorra tájképeit. Kezdetben inkább a realista szemlélet érvényesül képein, amelyek igen közel állnak Paál László tájképeihez, az egyik ilyen a Tájkép című, amelyen a szél által megtépzott fák, a kapaszkodó gyökök mellett fontos hangulatfestő elemek az égbolton megjelenő sötét felhők is.<sup>7</sup> A táj hangulatának érzékeltetése mellett szerepet kapnak a lélektani szempontok is, az alkotó kedély és hangulatváltozásának megjelenítése, úgy mint Paál László képein, vagyis fontos szempont, hogy a kép alkalmas legyen az embe-

6 MTA Kézirattár Ms 4756/110–111

7 Bakó Zsuzsanna: Székely Bertalan tájképfestésze. Székely Bertalan Múteremház Füzetek. 6. Szada. 2009., 15. o., 4. kép

ri lélek mélyén megbúvó érzelmek kifejezésére is. Ezt világítják meg egyik festőkollégájához írt feljegyzései is „Ha most képzelünk egy képet, melynél vagy egy közelgő vihar beborulása, vagy egy elmúlt vihar utáni kiderülés a kép célja, ... a fölénk tornyosuló bajok hatását vagy a bajok elvonulásával beálló megkönnyebbülést kívánná a művész előállítani ... az ilyen kép a kedély motívumaiból születik...”<sup>8</sup>

Minden ilyen mű esetében fontos szerepet kapnak a felhők, amelyek akár egyedüli hangsúlyos elemként is képesek ilyen érzelmek hordozására. Az 1880-as évektől egyre többet tartózkodik Szadán, ahol a hagyományok szerint építész barátja Schulek Frigyes – a Mátyás templom restaurálási munkálatainak vezetője – műteremházat tervezett és építtetett számára.<sup>9</sup> Ettől kezdve egyre többet élt itt, szerette a falut és a lakóit, mint ahogy Vásárhelyi József helytörténész fel is jegyezte: „A művész ismerte örömeiket, bánatukat, ismerte szegénységüket... Mindegyikhez volt néhány vigasztaló szava vagy tanácsa.”<sup>10</sup>

Az 1880-as évektől kezdődően a realista-romantikus elemek eltűnnek a tájképekről és Székelyt is foglyul ejti a táj varázsa. Látásmódját átformálja a szabad természet állandóan változó élménye, amely az érzékeny festői lélek számára mindig új és új csodákat tartogat.

Igazi érzékeny alkotóművészként a táj karakterét, az évszak hangulatát és saját élményeit egyaránt bedolgozza a képbe és legfontosabb szemponttá a táj hangulatainak visszaadása válik. Ebben sokat segítettek a falubeli séták és a séták során a vázlatfüzetekbe rögzített feljegyzések. Hittel vallotta, hogy a tájról több skiccet kell készíteni, de a rögzített motívumot a lélek mélyén kell őrizzük. „Az igazi képnek a természet által nyújtott motív ugyan csirája, de ezt nyugodni kell hagyni a lélekben ... amíg napvilá-

8 Székely Bertalan válogatott művészeti írásai. Válogatta, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta Dr. Maksay László. Bp. 1962 141.

9 Révész Emese: Székely Bertalan kultusza. In Székely Bertalan Katalógus MNG. Bp. 1999. 77.

10 Vásárhelyi József: Székely Bertalan Szadán. 1956. Bővített kiadás. 1990. 14.



got nem lát ... és egy újabb skiccet kell készíteni... Ez félre tétetik és idű multán egy újabb skicc készítendő és így tovább. Ily módon elűállhat a művész saját lelkületének megfelelő műtermék.”<sup>11</sup> Ebben a módszerben tehát mind az egészséges természetlátás, a látvány gyors rögzítése és a látottak absztrahálásának képessége is benne van.

Székely voltaképpen 40 esztendőn át dolgozott Szadán és sok tájképet festett, de ezeket nem datálta, így csak feltételezésekbe tudunk bocsátkozni keletkezésüket illetően és legfeljebb csak évtizedekhez tudjuk kötni. A zárt horizontú, olykor életképi motívumokkal gazdagított közelképek feltehetően inkább a 80-as években készültek, míg a nyitott horizontú távlatból szemlélt tájak amelyeken a felhűk egyre nagyobb szerepet kapnak, inkább 1890 körül illetve abban az évtizedben keletkezettek. Ezek többségén már felűnnek a felhűk is, hol hangsűlyosabb, hol kevésbé hangsűlyos jelenléttel. Még a 80-as évekre datálható a **Tájkép**, amely ugyan kinyitja a horizontot, de érdekességképpen az elűtérben a kép jobb illetve bal oldalán két ritka lombű fa áll és a horizont részben közöttűk, részben mellettűk, a kép szélein nyílik meg. /**1. kép**/ Elűl szántűfűldek és a háttérben aprű házak láthatűk, de a kép felsű felét beborítja a szűrkészűld égbolt, alul kicsit sűtűtebb kékés-lilás felhűkkel, amelyek azonban a derűs hangulatot nem zavarják. Az égbolt szűneinek finom árnyalatai lágyan egymásba kapcsolűdva adják meg a kép alaphangját, oly annyira hogy a fák ritka lombűjain átszűrűdve fontos részűvé válnak a műnek. A **Tájképvázlat** címet viselű kép, szintén Szadán készűlt és némileg eltér a többitűl, mivel a kép jobb terében egy falusi házsort látunk, elűtte a patakban fűrdű kacsákkal. /**2. kép**/ A kis falusi hangulatképen a házak elűtt egy út vezet a horizont végtelenjébe egy magányos nyárfával szegélyezve, az eget pedig kissé komorabb szűrke-barna tónusű felhűk borítják, némileg borongűs hangulatot kölcsűnűzve a tájnak, jelezve a táj karakterének fontosságát, miként az a századvég tájképfestűinél ez ekkor már általánossá vált. A lankás szadai táj több esetben is arra ösztűnűzte a festűt, hogy egy-egy domb tetejére felkapaszkodva az elűtte elterűlű táj változatos látványát adja vissza. Ilyen

11 Székely Bertalan válogatott írásai. i.m. 142.



1. Székely Bertalan: Tájkép, 1880-as évek  
olaj, karton, 35 x 45 cm



2. Székely Bertalan: Tájképvázlat, 1880-as évek  
olaj, papír, 29 x 39 cm



3. Székely Bertalan: Szadai vűlgy, 1880-as évek  
olaj, papír, 33 x 43 cm



4. Székely Bertalan: Felhűtanulmány, 1890-es évek  
olaj, papír, 33 x 44 cm

a **Szadai vűlgy** is, amely az elűtérben levű erdűsávval kezdűdik és a háttér kissé magasabb dombvonulatával végűdik. /**3. kép**/ Felette azonban ott a kép felsű részét elfoglalű égbolt, amelynek alsű része – barnás rózsaszűnes szűneivel – az elűtér domboldalával harmonizál, míg a felette levű égszűnkék sáv – amely a kép széle felé egyre erűteljesebb lesz – a magasabb dombvonulat szűnvilágát tűkrűzi vissza. Végűl legfelűl az erdűsáv sűtűtebb szűnfoltjait láthatjuk viszont a kép bal felsű részében levű, változatos alakzatokkal tarkított felhűk sávűjában. Minden festű érthetű módon nagyon kedvelte az alkonyati égbolt látványát, hiszen a lemenű nap pazar szűnjátékkal ajándékozta meg nészűjét.

A 90-es évek során több olyan kép készült, amelyen a felhűtanulmányok nagyobb hangsúlyt kapnak, a **Felhűtanulmány** címet viselő mű ennek egyik leglátványosabb példája. /**4. kép**/ A széles erdősáv kis hiátusában ugyan feltűnik a távolban lévő domb vonulata, de a kép hangsúlyos részeit egyrészt a bal oldalon lévő erdő fái alkotják, másrészt viszont a pazar színekben pompázó égbolt adja, szinte mindent beborítva és a figyelmet lekötve. A lemenő nap jelenlétére a kép bal oldali részét kitöltő vörösös színben fürdő felhűk utalnak, amelyek a kép felső részén jobb felé húzódva már sötétebb felhűpamacsokkal tarkítottak. Alattuk viszont még az égszínkékben pompázó égbolt látszik, alul egy-egy sötétebb felhűsávval gazdagítva a változatos képet. Nagyjából ehhez hasonló az **Alkonyati táj**, amely még erőteltjesebben emeli ki a lemenő nap által vörösre festett égbolt elragadó látványát. /**5. kép**/Az elűtérben a képtér szélein álló fák között sötét sávként húzódnak a dombok vonulatai. E fölűt azonban a képtér kétharmad részében csodálatos színekben pompázik a lemenő naptól vöröslű alkonyati égbolt. A vörös színsáv lassan emelkedve felfelű már elűbb kék lilába vált át, majd legfelűl sárga felhűcsíkok jelennek meg, és közöttük meg – megcsillan az ég, már szürkébe hajlò kék sávja is. Az **Erdei táj** címet viselő mű annak a példája, hogy milyen fontos szerepet tölthetnek be a felhűk egy napszak jelzésében még akkor is, ha a képtér jelentűs részét egy erdű foglalja el. /**6. kép**/ A zöldek sokféle árnyalataiban pompázó táj ékessége a háttérben lévő égszínkék égbolt, amelyen erűteljes fehér felhűsávok úsznak és érzékletesen adják vissza a hami-sítatlan nyár hangulatát. A 90-es években készűt képek közül a leginkább expresszív hatásű a **Faluvége kútágassal**, amely a többihez hasonlóan szintén Szadán készűt /**7. kép**/ A kissé távlatban helyezett zsűpfedeles ház sötét szilűettje mellett, a kép egyik meghatározó elemeként kimagasodva nyűlik a magasba egy gémeskút rűdja. A kép meghatározó része azonban az égbolt, amelyet erűteljes szürke és fehér felhűk borítanak, s egymás mellett erűs kontraszthatást alkotnak, amely által érzelmi töllettel erűsítűk meg a tájélményt. A széles foltokból álló sötét és világos felhűpárnák között több helyen is a világoskék foltok jelzik a vihart jelzű felhűk mögötti derűsebb világot. A **Fatanulmány** már ismét derűsebb világot tár a nézű elé, a két ritkalombű fa mögött néhány felhűvel



5. Székely Bertalan: Alkonyati táj, 1890-es évek  
olaj, karton, 265 x 427 mm



6. Székely Bertalan: Erdeti táj, 1890-es évek  
olaj, papír, 323 x 422 mm



7. Székely Bertalan: Faluvége kútágassal, 1890-es évek  
olaj, papír, 308 x 436 mm



8. Székely Bertalan: Fatanulmány, 1890-es évek  
olaj, papír, 282 x 400 mm

tarkított kék égbolt látványával. /**8. kép**/ Az életműben található néhány olyan Felhűtanulmány is amelyeken a táj már csak jelzűszerű, mindűssze egy horizontális sáv és az egész képteret fehér és szürke felhűk borítják, amelyek azonban már kűzelebb állnak Székely mozgás – és formakísérleteihez, mint a táj által kűzvetített spontán tájélményhez.

Székely Bertalan az 1880-as évektűl kezdűdűen bekapcsolódott a hazai falkép munkálataiba. Kiemelt munkái az Operaház négy évszakot szimbolizálò puttófrizei, a Mátýs templom és a pécsi székesegyház falképei. Ezeknél azonban talán még fontosabbak voltak számára azok a tervek, amelyek végűl nem kerültek kivitelezésre, így

az erdélyi Vajdahunyad várának Arany loggiájához készített vázlatok, amelyek Arany János Buda halála c eposzához készültek, vagy a Halászbástyára tervezett L alakú épület fríztervei, amelyek a Honfoglalás történetéhez kapcsolódtak. A kivitelezésre nem került sor, de fennmaradtak a vázlatok. A falkép tervek mellett a század végén Székely már intenzíven foglalkozott filozófiával, elméleti munkákkal, amelyeket a rajzoktatáshoz kapcsolódóan írt és egyben kifejtette csatlódását a fennálló művészeti viszonyokkal kapcsolatban. Úgy ítélte meg, hogy elveszett a hagyomány és helyébe a művész személyiségének, hírnevének hangsúlyozása lépett. Ahogy ő maga megfogalmazza: „Az egykori művész a művészet tradíció-fájának része, a mai művész maga kíván ritka, különleges fa lenni... hagyományt kíván teremteni mások számára, mivel ezáltal reméli saját hírnevét biztosíthatni”.<sup>12</sup> Ezekben a mondatokban nem kevés keserőség van, mivel kortársai valójában nem méltányolták tudományos igényű kutatásait és a művészet megújítására irányuló törekvéseit. Az intézmény aminek falai között elméleteit oktatta, rajztanárok és mesteremberek képzésére szolgált, pedig ezek valójában a művészépzést szolgálták volna. Bár elismerték tudós vénáját, zsenialitását, de a látványos nagy sikereket más művésztársai – főként Munkácsy és Benczúr – aratták le.

Mіндеzen körülmények arra készítették, hogy a tünékeny impresszió megragadása helyett a formák lényegét, a dolgok szerkezetét tanulmányozza és tárja fel. Figyelme a ritmus törvényeire irányult, és ennek rendelődött alá a fény és árnyék, a színösszefüggések vizsgálata a mozdulatok és a formák tanulmányozása.<sup>13</sup> 1899 augusztusától novemberig, majd 1900 októberében és novemberében 300 mennyezettanulmányt készített, amelyekről nem tudható, hogy hová készültek, legalábbis Székely nem ad erre nézve útmutatást. A gyűjteménybe való bekerülésük során többet úgy leltározottak be, mint a Halászbástyához készült tanulmányokat, de a legfrissebb kutatások alapján oda ezek nem készülhettek és Székely sem tett erre vonatkozó utalásokat, így cí-

12 Székely Bertalan: Az alapelvek kereséséről általában, a mennyezetről. In Székely Bertalan Katalógus MNG 1999. Konceptió Bakó Zsuzsanna. 275.

13 Brestyánszky Ilona: Székely Bertalan. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp. 1946.64.

mük szerint Mennyezettervekként, tartalmi lényegük szerint mozgás, forma és alak tanulmányokként kezelendők.<sup>14</sup> Az Alapelvek kereséséről általában, a mennyezetről c. írásában keletkezésük fő okát maga így fogalmazza meg: „mivel nincs már tradíció, ezért először az alapelveket kell megkeresnünk, melyek segítségével biztosan és lendületesen alkothatunk.”<sup>15</sup> Életművének korai szakaszában történelmi képei és életképei valamiféle eszmei mondanivalót hordoztak, fontosnak tartotta az érzelmek kifejezését és még tájképei kapcsán is megtalálhatjuk a hangulat kifejezésének szándékát. A mennyezetterveknél azonban már az általánosan érvényes igazságot keresi és a mennyezettanulmányoknál ezt az igazságot maguk a szimbolikus formák hordozzák.<sup>16</sup> A mennyezetterveken felhőkön vagy éppen felhők között lebegő alakokat látunk rendkívüli forma és kompozíciós elrendezés szerinti változatosságban. Némelyiknek címet is adott mint **Tánc, Serenade** illetve **Vihar. /9., 10., és 11. kép/** Ezekből azonban nem tudunk kivitelezési helyre, vagy megbízóra következtetni. A mennyezetvázlatok tömegében vannak allegóriák – habléányok, tündérek – de az elnevezések olykor emberi érzelmekre utalnak mint Gyölölet, Szeretet, Szerelem, Csók, vagy a napszakokra, mint Reggel, vagy Éj. Ezekből az derül ki, „hogy a témák azokkal az általános emberi viszonyokkal, érzelmekkel és törekvésekkel vannak összefüggésben, amelyek az élet alapvető meghatározói és amelyek analógiáit mindig a változó természetben, vagy éppen az égitestek menetében keresték mindig is.”<sup>17</sup> /**12., 13., és 14. kép/** A legszemléletesebben Gerű Ödön jellemzi ezeket a vázlatokat „A színfolt ... elosztásával kezdte, azután megindult a ritmus és nyüzsgögni kezdett a foltban összegyűlemlt világ. A nyüzsgésben, a ritmus parancsát követvén, rendezkedni kezdett a kompozíció... Kialakult a színhatások, a ritmus és a formák harmóniája... Tudományosnak jelentkező,

14 Szőke Annamária: Székely Bertalan – mennyezetelmélete és mennyezettervei. In Székely Bertalan. Katalógus MNG. 1999. 293.

15 Szőke i.m. 293.

16 Szőke i.m. 299.

17 Szőke i.m. 301.



9. Székely Bertalan: Tánc, mennyezetvázlat, 1899  
tempera, papír, 610 x 431 mm



10. Székely Bertalan: Serenade, mennyezetvázlat, 1899  
tempera, papír, 610 x 432 mm



11. Székely Bertalan: Vihar, mennyezetvázlat, 1899  
tempera, papír, 605 x 434 mm

racionális gondolkodással megállapított elméletnek művészi demonstrációi.”<sup>18</sup> A felhűtanulmányok nem csak külön akvarell illetve olajfestmény formában jelennek meg az életműben, hanem fríztervekként is, ezek pár centis csíkok, egymás fölött olykor három négy sávban és így még jobban kitónik a lényeg, hogy ezek mozgás és formatanulmányok és már nem sok közülük van magához a természethez és a természeti jelenségekhez, vagyis éppúgy absztrakciók, mint a Goethe idejében élt művészek munkái.

A Felhű megjelenítése más festők munkájában is nagy szerepet kapott, de önálló műfajként igazán csak Lotz Károly munkásságában található meg. Ő Székely kortársaként és barátjaként szintén foglalkozott tájképfestéssel, de életműve egészét tekintve inkább falkép festő volt. A század utolsó 40 évében épült középületek és magánpaloták jelentős részének falképekkel való díszítését ő kapta meg. Ugyanakkor az életmű rendkívül változatos, így portrék, életképek, aktok, tájképek és felhűtanulmányok is helyet kaptak benne. Lotz a bécsi akadémia elvégzése után 10 éven át 1852 – 63 között

18 Szőke i.m. 301.



12. Székely Bertalan: Mennyezetvázlat, 1899  
tempera, papír, 608 x 436 mm



13. Székely Bertalan: Mennyezetvázlat, 1899  
tempera, papír, 605 x 432 mm



14. Székely Bertalan: Mennyezetvázlat, 1899  
tempera, papír, 610 x 432 mm

Bécsben maradt és Kalrl Rahl professzor egyike legkedvesebb tanítványaként számos bécsi középület díszítésében vett részt. Ez alatt az idő alatt többször látogatott haza Magyarországra, szabadidejében valószínűleg nosztalgiából. A 60-as évektől számos olyan tájképet és életképet ismerünk amelyek a magyar Alföld tájait és lakóit ábrázolják. Ezek némelyikén a felhűk komoly szerepet kapnak a hangulat érzékeltetésében így a Betyár, vagy a Ménes a Zivatarban c. műveken. Ezt követően 1864-es hazatérése után tájképekkel már nem nagyon foglalkozott, legalábbis az olajfestmények formájában. A 70-es évektől kezdve azonban egyre több tájat ábrázoló akvarellt látunk az életműben, amelyeket festőbarátja és sógora Jakobey Károly megyeri villájának környékén készített. E kapcsolat a későbbiekben még szorosabbá vált, mert Jakobey Károly halála után elvette feleségül özvegyét, Ónodi Annát és később adoptálta Jakobey három gyermekét is. A családnál tett látogatásai során egyre többet festetett a környéken, különösen a Rákos patak és a palotai erdő vidéke ihlette meg alkotó fantáziáját. Az itt készült akvarelleken a korábbi idillikus hangulatot friss tájszemlélet váltja fel amely a táj közvetlen tanulmányozását, a valóságos tájélmény hatását feltételezi. Valószínűleg





15. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
akvarell, papír, 162 x 242 mm



16. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
akvarell, papír, 243 x 395 mm



17. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
akvarell, papír, 288 x 399 mm

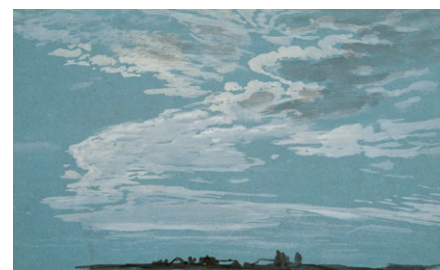


18. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
akvarell, papír, 307 x 425 mm

a vízfestés levegűsebb technikája is oka lehetett, hogy ezek a művek eltávolodtak a romantika felfogásától és már az új természetfelfogást jelzik. Lotz csakúgy mint a tájképfestők többsége átengedte magát a természeti jelenség látványának és az akvarell technika előnyeinek. Az egyik Felhőtanulmány még jelzi a táj jelenlétét, a kép alsó sávjában még egy rétet fákkal szegélyezű sávot látunk, de felette már sötét és világos felhők kavargása látható. /15. kép/ Van azonban három olyan Felhőtanulmány is amelyeken már a felhők a fűszereplők. /16., 17. és 18. kép/. Az elsőt az égbolt teljes egészét beborító sötét-világos színekre hangolt felhűzetet látunk, amelynek megjelenítése erősen kapcsolódik a természeti jelenséghez és a friss természetlátáshoz, éppúgy



mint a másodikon és a harmadikon, melyeken egymással harcoló kavargó, kontraszthatásokra épülő felhők együttesét láthatjuk. A többi tanulmányon halványabb, pasztell árnyalatban látható a jelenség, de ezúttal is az az érzésünk, mintha a festő nem tudott volna betelni a látvány szépségével és változatosságával. /19., 20., 21., és 22. kép/ Lotz Károly szintén készített mennyezetterveket, amelyeken Székely terveihez hasonlóan felhűket és körülöttük vagy rajtuk ülő puttókat és különböző allegorikus alakokat láthatunk, de az ő esetében pontosan tudható, hogy ezek hová készültek, hiszen a 19. század utolsó 40 évének legfoglalkoztatottabb falkép festője volt. A terveknél ő nem mindig használta a mennyezet formát, mert célja nem az elméleti kutatás volt, hanem a gyakorlati kivitelezésben való első lépéseket szolgálták.



19. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
akvarell, papír, 205 x 326 mm



20. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
tempera, papír, 195 x 302 mm



21. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
akvarell, papír, 160 x 242 mm



22. Lotz Károly: Felhőtanulmány, 1870-es évek  
akvarell, papír, 157 x 243 mm



Végezetül, a 19. század folyamán készült felhűábrázolások és tanulmányok három nagy csoportba oszthatók. A század elején a természettudományos megfigyeléseken alapuló ábrázolások alkotják az első csoportot, amelyek a képekre kerülve főként esztétikai elveket és gondolati struktúrákat szolgáltak akár önállóan, akár tanulmányi jelleggel. A második nagy csoportot azok alkotják, amelyek szerepe a táj, az esemény hangulatának, vagy olykor a festő lélektani állapotának aláfestése volt. A század vége felé azonban általánossá válik a természeti jelenség impressziójának megragadása és igazán ekkor válik önállóvá a táj ábrázolástól – mind Székely, mind Lotz munkásságában – és ezek a művek képezik a harmadik egyben legnépesebb csoportot a felhűábrázolások sorában. A század legvégén – legalábbis Székely Bertalan életművében – ismét fontos szerepet kap a felhűábrázolás, mert a mozgásstruktúrák és formák tanulmányozásának szolgálatában – egy ilyen nagy tudású és zseniális művész és tudós kezében – a festészeti műfaj tökéletesítését segítette elő.

### **Irodalomjegyzék**

Goethe und die Kunst. Ausstellungskatalog. 1994.

Hrsg.: Sabine Schulze, Hatje Verlag. Frankfurt. 519–527.

Impressziók papíron. Katalógus. MNG 2013.

Szerk.: Földi Eszter, Hessky Orsolya. 18–19.

Brestyánszky Iлона: Székely Bertalan. Bölcsészdoktori disszertáció, Bp. 1946.

Székely Bertalan Katalógus. Bp. 1999. MNG. Konceptió: Bakó Zsuzsanna, Szerk. Nagy Ildikó

Bakó Zsuzsanna: Székely Bertalan tájképfestészete.

Székely Bertalan Mőteremház Füzetek 6., 2009, 1–21.

Bakó Zsuzsanna: Lotz Károly. Kossuth Kiadó, MNG. 2006. 2009. 78. o.

Székely Bertalan válogatott írásai Válogatta Dr. Maksay László, Bp. 1962.

Szinyei Merse Anna: A magyar tájfestészet aranykora Dunakönyv Kiadó, 1994.

